

פברואר 2006

גדר הפרדה באזור ירושלים ומרחב אדומים

חוות דעת מקצועית

הרקע להגשת חוות הדעת

חוות דעת זו נכתבה והוכנה על ידי אדריכלים ומתכנני-ערים, הפועלים במסגרת במקום – מתכננים למען זכויות תכנון, עמותת רשומה (מס' 580342087), ששמה לה למטרה את חיזוק הקשר שבין זכויות אדם ואזרח למערכת התכנון בישראל.

חוות דעת תכנונית זו ניתנה בעקבות פניית העותרים באמצעות עו"ד שלמה לקר לעמותת במקום. לצורך בחינת המקרה הנדון יצאנו מספר פעמים לסיורים בשטח, למפגש עם האוכלוסייה, ולהכרת המרחב. בנוסף לכך ביצענו איסוף נתונים ממסמכים מחקריים, מצילומי אוויר של השטח, ממיפוי גיאוגרפי וטופוגרפי של האזור, ומתצהירי התושבים שבאזור. מצאנו, כי קיומה של גדר הפרדה בתוואי הנוכחי הבנוי פוגע באוכלוסייה הפלסטינית החיה בגדה המערבית ובתוככי מובלעת מרחב אדומים. חוות הדעת שלהלן תפרט את ממצאינו ואת עמדתנו המקצועית הנוגעת להיבטים התכנוניים של הפגיעה בתושבים אלו.

א. כללי

תוואי הגדר המתוכנן כפי שאושר על ידי הממשלה בפברואר 2005 מציג את התוואי סביב מרחב אדומים כתוואי הדורש עבודת מטה ואישור משפטי נוסף. באופן זה הוצאו שני צווי תפיסה שמספרם 153/05 ו- 152/05 הנמצאים בחלקה הדרומי מערבי של מובלעת מרחב אדומים, ומתייחסים לשטח קטן יחסית מסך כל תוואי הגדר באזור אשר אושר על ידי הממשלה. חלקי תוואי הגדר המזרחי והצפוני טרם קיבלו אישור ולפיכך לא הוצאו להם צווי תפיסה. בחוות דעת זו נתייחס אל כל תוואי הגדר היוצר את מובלעת מרחב אדומים כפי שמופיע בנספח 1 ומהווה את התמונה השלמה של תוואי הגדר "מובלעת מרחב אדומים". בנוסף לכך, חוות דעת זו תתייחס לגדר ההפרדה הבנויה והנבנית, באזור אבו דיס, עזריה, סוואחרה המזרחית, ענתא ומחנה הפליטים שועפט, המהווה חלק מתכנית "עוטף ירושלים".

גדר ההפרדה מזרחית לעיר ירושלים, כוללת את תכנית הגדר "עוטף ירושלים" בחלקה המזרחי הבנוי העובר בסמוך לתחום השיפוט של ירושלים, ומובלעת מרחב אדומים החודרת לתחום שטחי הגדה המערבית. שילובן של שני התוואים, הקיים והמתוכנן יעצב מחדש את המרחב וייצר שלושה מרחבים גיאוגרפיים, ותפקודיים חדשים, מנותקים זה מזה ומן המרחב סביבם. בהתאם לכך, חוות דעת תכנונית זו מתייחסת לשלושה מרחבים שיוצרת גדר ההפרדה בתוואי הקיים והמתוכנן מזרחית לעיר ירושלים:

1. תחום **מובלעת מרחב אדומים**, בשטח של 64,000 דונם הכולל את התושבים הבדואים באזור, את הכפר א-זעים ואת ההתנחלויות הבאות: ענתות (עלמון), נופי פרת, כפר אדומים, אלון, קידר החדשה, קידר הישנה, מעלה אדומים ואזור התעשייה מישור אדומים.
2. **מובלעת דרומית** - המרחב הדרומי שבין שתי גדרות ההפרדה ממערב למזרח: האחת קיימת (המערבית) והשנייה בשלבי הקמה (המזרחית), יוצר מובלעת פיסית ותפקודית לכפרים אבו דיס, עזריה וסוואחרה אל שרקייה.
3. **מובלעת צפונית** - המרחב הצפוני שבין שתי הגדרות ההפרדה ממערב למזרח: האחת גדר ההפרדה המוקמת בימים אלו, החודרת לתוך תחום השיפוט של ירושלים ומוציאה מתוכה את שכונות ענתא, וראס חמיס ומחנה הפליטים שועפאט והשנייה, המתוכננת, תחסום את השכונות הללו ממזרח.

בחוות דעת זו נצביע על השלכות גדר ההפרדה הקיימת באזור זה ונעריך את ההשלכות הצפויות מהמשך בנייתה בתוואי המתוכנן במרחב אדומים בתחומי החיים השונים: נגישות וחופש תנועה, פרנסה תעסוקה וכלכלה, בעלות על שטחים וזכויות קניין, הון חברתי ומרקם החיים.

גדר ההפרדה מזרחית לירושלים יצרה מרחב חדש ובלתי אפשרי מבחינה פיסית, תפקודית, חברתית וכלכלית לתושבי המרחב הפלסטינים. גדר ההפרדה קוטעת באחת רצף מרחבי מטרופוליני שביטויי הפיסי המידי הוא מכשול לרציפות הדרכים במרחב הגדה המערבית. ביטולו של רצף זה הינו בעל השלכות משמעותיות בכל תחומי החיים, על הקשרים התפקודיים בין צפון הגדה דרומה ומרכזה.

ב. התהוותה של מובלעת מרחב אדומים

"עוטף ירושלים" הוא שמה של חומת ההפרדה סביב ירושלים המורחבת, אשר על פי החלטת הממשלה נקבע כי הוא יחפוף במידה כזו או אחרת את גבול תחום השיפוט של ירושלים, כפי שנקבע לאחר סיפוח מזרח העיר בשנת 1967. "עוטף ירושלים" מותיר מעל 200,000 פלסטינים, תושבי מזרח ירושלים, בצידו "הישראלי" של המכשול, מופרדים מהגדה המערבית, ומונע את גישתם של תושבי הגדה המערבית וביניהם תושבי עזרייה, אבו דיס וסוואחרה המזרחית אל ירושלים. ניתוק זה מהווה פגיעה קשה ויומיומית בכל תחומי החיים של האוכלוסייה הפלסטינית משני צידי הגדר. הגדר המזרחית היא הגדר שעל פי החלטת הממשלה מפברואר 2005 מקיפה את האזור הגיאוגרפי של מרחב אדומים.

מערכת הביטחון דנה בכמה חלופות לתוואי המזרחי של "עוטף ירושלים" אחת מהן הייתה התוואי העובר על הקו המוניציפאלי של ירושלים והכללת העיר מעלה אדומים בשטחה הבנוי בלבד. חלופה אחרת כללה את מעלה אדומים, בתוספת מישור אדומים, כפר אדומים ועלמון. השוני בין שתי החלופות נבע משתי תפיסות שונות: הראשונה **ביטחונית** המדגישה את ההגנה על העיר ירושלים בתוספת השטח הבנוי של מעלה אדומים בלבד. השנייה היא החלופה **המדינית**, המרחיבה את

השליטה הישראלית במרחב המטרופוליני כולו ואף משפיעה על הקשרים המרחביים בגדה המערבית, מחוץ למטרופולין.

החלופה המדינית היא החלופה שנבחרה על ידי הממשלה ומערכת הביטחון וכוללת שטח של 64,000 דונם. מרחב זה מכיל בתחומו אוכלוסייה יהודית המונה כ- 34,000 נפשות היושבות בפועל על שטח של כ- 8,000 דונם (12.5% מן השטח שנכלא) בשבע התנחלויות. כ- 30,000 מתוך כלל אוכלוסיית מרחב זה (90%), הם תושבי העיר מעלה אדומים. כמו כן מרחב זה מכיל בתחומו אוכלוסייה פלסטינית, כ- 2,300 תושבי הכפר א-זעיים וכשלושת אלפים ערבים-בדואים.

1.ב תיאור תוואי גדר ההפרדה מצפון לדרום (ראה נספח מספר 1)

תוואי הגדר המתוכננת למובלעת מרחב אדומים ממשיך את תוואי "עוטף ירושלים" מדרום לענתא חוצה את כביש מספר 437 פונה בסטייה חדה צפונה ומקיף את ההתנחלות עלמון אחר כך פונה דרומה ומזרחה בכדי להקיף את ההתנחלויות נופי פרת, כפר אדומים ואלון. בקצהו המזרחי הנמצא כ- 11 ק"מ מהגבול המוניציפאלי של ירושלים (וכ- 14 ק"מ מהקו הירוק) הוא פונה דרומה וחוצה את כביש מספר 1 אחר כך פונה לדרום מזרח מקיף את אזור התעשייה מישור אדומים פונה דרומה במרחק של כ- 5 ק"מ מהשטח הבנוי של ההתנחלות מעלה אדומים ופונה מערבה בהקיפו את ההתנחלות קדר ואת ההתנחלות הנטושה קדר הישנה. מקדר הישנה פונה התוואי צפונה ממערב למעלה אדומים במרחק של כ- 200 מטרים מן השטח הבנוי ונמוך בכ- 60 מטרים מכביש מספר 417. בנקודה זו פונה התוואי מערבה סמוך לבתי עזרייה ומתחבר אל "עוטף ירושלים". הבחירה בתוואי הגדר הנוכחי היוצר את מובלעת מרחב אדומים, מאריך את "עוטף ירושלים" בכ- 42 ק"מ ומוסיף בפועל כ- 34,000 תושבים ישראלים לירושלים.

תוואי הגדר היוצר את מובלעת מעלה אדומים נקבע, ככל הנראה, לא רק מתוך הצורך הביטחוני להגן על תושבי ההתנחלויות, ולא רק מתוך הרצון לשמר את הזיקה של מעלה אדומים למדינת ישראל אלא גם כדי לשמר שטחים נרחבים בשליטה ישראלית. שמירת שטחים אלו, שהם הרבה מעבר לצורך בעתודות הקרקע להתפתחות העתידית של ההתנחלויות, מייצרת שליטה על צירי התנועה המרכזיים המחברים את מרכז הגדה ודרומה, ופגיעה בקשר הרעוע, אך עדיין פעיל, בין רמאללה לבית לחם באמצעות חסימת מערך הדרכים הקיים צפון דרום. השלכה נוספת הנובעת משיבוש המרחב וניתוקה של ירושלים מן העורף הכלכלי שלה, היא החלשת פוטנציאל הפיתוח של מרכז עירוני פלסטיני מודרני בירושלים המזרחית

מובלעת מרחב אדומים: המשכו של "עוטף ירושלים"

תוואי "עוטף ירושלים" הינו בעל השלכות דמוגרפיות מרחיקות לכת הוא מוציא עשרות אלפי פלסטינים תושבי ירושלים מתוך העיר ומנתק מאות אלפים ממרקם החיים שלהם. לעומת זאת הוא מכליל עשרות התנחלויות ובהם עשרות אלפי מתנחלים אשר יהוו חלק אינטגרלי מאוכלוסיית העיר למרות הימצאותם מחוץ לשטח המוניציפאלי של העיר. בפועל מייצר תוואי הגדר החלפת אוכלוסיות ללא הזזתם אלא רק על ידי בנייתה של גדר פתלתולה, המגדירה מחדש את גבולות העיר ירושלים.

הגדרת המרחב התפקודי מחדש הוא בעל השלכות מרחיקות לכת על מרקם החיים של מאות אלפי פלסטינים, ונעשה בהתעלמות מוחלטת מעקרונות תכנון אלמנטאריים, באצטלה של שיקולי ביטחון ענייניים.

ג. תיאור פיסי של השטח

מרחב ההתייחסות של חוות דעת זו כפי שהוגדר לעיל, מאופיין, ככל שמתרחקים מהעיר ירושלים, ברציפות של שטחים נרחבים פתוחים המופרדים על ידי התנחלויות מרחב אדומים. פאתיה המזרחיים של ירושלים מאופיין ברציפות המרחב האורבאני ובנייה בצפיפות גבוהה, אשר נקטעה עם הקמת גדר ההפרדה "עוטף ירושלים".

מבחינה טופוגרפית השטח מאופיין כאזור הררי מדברי עם ואדיות עמוקים הזורמים מהרי ירושלים במערב לכיוון יריחו וים המלח במזרח. הנחל הצפוני העמוק הוא ואדי קלט (נחל פרת) שיובליו נחל מכמש וואדי פרה נכללים בשמורת נחל פרת המגיעה עד ממערב ליריחו. נחל נוסף הנמצא במרכז השטח הוא נחל אוג שתחילתו באזור הר הצופים וסופו בים המלח. אל נחל אוג מתנקזים נחלים רבים, ביניהן ואדי אבו הינדי היוצא מאזור ערב א-סאווחרה בו יש בורות מים רבים. נחל קדרון הוא הנחל הדרומי ביותר בתא השטח הנדון, תחילתו באזור העיר העתיקה בירושלים, המשכו מדרום לערב א-סאווחרה וסופו בים המלח. השלוחות היוצאות מבסיסן במערב מירושלים עוברות בין הנחלים והואדיות כאשר הן מנמיכות בדרכן מזרחה. ראוי לציון הר מונטר (524 מעל פני הים) הגבוה מעל סביבתו ונמצא בין ירושלים לים המלח.

מערך שימושי קרקע – כאמור רוב השטח הוא מדברי, החקלאות העיקרית בו מצויה בערוצי הנחלים בהם יש אדמת סחף. הגידולים העיקריים הם גידולי חורף עונתיים. אזורי חקלאות רבים ישנם בואדיות אבו הינדי, אבו צונה ובואדיות נוספים הנמצאים מדרום למעלה אדומים. כמו כן ישנם כמה מטעים בנחל אוג סמוך לצומת הכבישים מספר 1 ומספר 437.

שטחי מרעה רבים נמצאים בכל המרחב ומשמשים את עשרות העדרים של הבדואים באזור. שטחים בנויים הנמצאים במרחב אדומים כוללים את ההתנחלויות: עלמון (724 נפשות), מעלה אדומים (30,346 נפשות), קדר (623 נפשות) כפר אדומים (2,098 נפשות) אלון (360 נפשות) ונופי פרת (240 נפשות). סך כל התושבים בהתנחלויות הוא כ- 34,000 וסך השטח הבנוי הוא כ- 8,000 דונם כולל אזור התעשייה מישור אדומים.

הישובים הפלסטינים במרחב אדומים הם: א זעיים (2,386 נפשות) וכן אוכלוסיה בדואית המונה כ- 3,000 נפשות (ראה נספחים 2 ו-3).

הישובים פלסטינים בפאתי ירושלים המזרחית הם: עזרייה (16,8849 נפשות), אבו דיס (11,753 נפשות), סאווחרה המזרחית (5,056 נפשות) ענתא (9,337 נפשות) ומחנה הפליטים שועפאט (17,000 נפשות).

שטחי אש נמצאים מדרום לכביש מספר 1 ומכסים את רוב השטח עד לים המלח למעט ההתנחלויות קדר, מעלה אדומים ואזור התעשייה מישור אדומים, ולמעט הואדיות בהם נמצאת אוכלוסייה בדואית, לאורך כביש מספר 1, בוואדי אבו הינדי ובואדיות נוספים ממזרח לסוואחרה.

קדר הישנה משמשת כיום כמעין מתקן צבאי הכולל כמה חיילים השומרים על המקום לאחר שלא נשארו בו תושבים.

מערך הכבישים - הכביש הראשי הוא כביש מספר 1, כביש ירושלים ים המלח, אליו מתחברים שני כבישים : האחד, הכביש הישן מירושלים ליריחו - כביש מספר 417 העובר דרך עזרייה ואבו דיס ומתחבר במזרח לכביש מספר 1. השני, כביש מספר 437 שקצהו המערבי נמצא בצומת גבעונים סמוך לגבעת זאב והמשכו דרך ביר נבאללה וא-ראם מתחת לכביש 60 סמוך לכפר ג'בע אל צומת חיזמה ומשם קצהו הדרום מזרחי מתחבר עם כביש מספר 1 סמוך לפנייה לאזור התעשייה מישור אדומים. הכביש בין רמאללה לבית לחם עובר דרך מחסום קלנדיה לחיזמה ומשם בכביש מספר 437 המתואר לעיל אחר כך הוא עובר בתוך השטח הבנוי של עזרייה ואבו דיס ומשם דרך סאוחרה המזרחית אל מחסום "הקונטיינר" לכפר עובידייה וממנו לבית סחור ולבית לחם.

סיכום: עם הקמת גדר ההפרדה "עוטף ירושלים" נחצה המרחב המטרופוליני של העיר. בשוליה המזרחיים של ירושלים נותר מרחב התיישבותי (עזרייה, ענתא ואחרים) מנותק מליבת המטרופולין. על פניו נשמר והתבסס הקשר של העורף הפרברי היהודי – הישובים שבמרחב אדומים, אל ליבת המטרופולין - ירושלים. ביסוס קשר זה שייצר את מובלעת מרחב אדומים יוביל לניתוק הקשר החיוני צפון דרום – אל רמאללה ובית לחם. כביש מס' 1 וכביש 437, הנתיבים היחידים באזור שאפשרו את הקשר צפון דרום, עת נחסם כביש 60 בירושלים, יחסמו עם הקמת הגדר במרחב אדומים. המרחב הפיסי והטופוגרפי ומערך שימושי הקרקע באזור, הם כשלעצמם, מייצרים מגבלות רבות על פוטנציאל הפיתוח העתידי של הישובים הפלסטינים במרחב. אל מגבלות אלה נוספה מגבלה נוספת - גדר ההפרדה במרחב אדומים.

ד. השלכות גדר ההפרדה על תושבי המרחב

הקיום העירוני של הפריפריה של ירושלים הנמצא מחוץ לשטח השיפוט השתבש לחלוטין: בניית גדר ההפרדה המערבית ניתקה כפרים וערים אשר באופן מסורתי הסתמכו על ירושלים כמוקד הכלכלי והחברתי, ומאלצת את תושביהם לבסס קשר מלאכותי עם ערים אחרות, מבלי שנוצרה התשתית הנחוצה לביצוע שינוי זה. הפרעה חמורה נגרמה לשירותי הבריאות והחינוך, ובנוסף פלסטינים רבים אינם יכולים להגיע אל מקום עבודתם או לאדמותיהם ומתקשים לנהל קשרים חברתיים מסוגים רבים ומגוונים.

בנייתה של הגדר המזרחית, המתוכננת להקיף את מרחב אדומים, תוסיף על הפגיעה הקיימת עד לכדי בידודן של אוכלוסיות רבות. מרחב המחייה שלהם שנפגע קשות ילך ויצטמצם שוב עד מאד, כיוון התפתחותן החדש שנוצר בלית ברירה עומד גם הוא בפני איום ממשי. השלכות אלו, שיפורטו להלן עבור כל אחת מהאוכלוסיות במרחב זה, יובילו אך ורק להעמקת המצוקה החברתית – כלכלית שלהן.

1.4 אבו דיס ואל עזרייה

השכונות אל עזרייה ואבו דיס היו בעבר כפרים עצמאיים אך מזה שנים רבות הינן שכונות עירוניות צפופות המונות יחדיו כ- 30,000 תושבים. שכונות אלו היו חלק אינטגרלי המצוי ברצף אורבאני עם ירושלים ותושביהן נמצאו בקשר יומיומי הדוק עם העיר, בין אם הם בעלי תעודות זהות כחולות ובין אם לאו. מקורות התעסוקה העיקריים היו בירושלים ורבים ניהלו עסקים במזרח ירושלים, ביניהם בעלי מקצועות חופשיים, ואחרים הועסקו כפועלים בעבודות שונות.

עם בניית גדר ההפרדה "עוטף ירושלים", אבדו רבים את מקומות עבודתם בירושלים ורבים מבעלי עסקים שנשענו על לקוחות מירושלים נאלצו לסגור את עסקיהם בגין חוסר רווחיות. באבו דיס ישנן כ- 3 מרפאות המשרתות את האוכלוסייה. הגישה למרכזים הרפואיים העיקריים והדרך לבית החולים בירושלים נחסמה כמעט כליל ולקחת זמן רב, לעיתים קרובות. מאחר ואין במרחב זה מזרחית לעוטף ירושלים בית חולים היכול לשמש לשעות חרום, אין בנמצא מענה לבעיות רפואיות דחופות למעט בית החולים בבית לחם. אוניברסיטת אל קודס הממוקמת באבו דיס מנתה בעבר כ- 4,000 סטודנטים אשר רובם הגיעו אליה מחוץ לאבו דיס. נוכחותם המשמעותית של הסטודנטים באבו דיס השפיעה רבות על הרבדים הכלכליים והחברתיים של אזור זה. לאחר בניית הגדר בין ירושלים לאבו דיס נמנעים סטודנטים רבים ללמוד באוניברסיטה זו, בשל סרבול דרכי הגישה והעלות גבוהה של הנסיעות אל אבו דיס. למרות גידול האוכלוסייה בשנים האחרונות ביישובים אלו, אין כל אפשרות לספק שרותים של חינוך, בריאות, מסחר ותרבות ברמה סבירה לאוכלוסייה זאת בהעדר קשר עם מרכז עירוני כלשהו.

בניית הגדר היוצרת את מובלעת מרחב אדומים תשלם את הכיתור סביב אבו דיס ואל עזרייה באופן שחלק ניכר מאדמותיהם יופרדו מהם. אדמות אלה העתידות להיות מופרדות מתושבי אבו דיס ואל עזרייה מקבלות עתה חשיבות גדולה לאור כיוון ההתפתחות היחיד, הכפוי, שנותר להם לאחר שנותקו מהרצף האורבאני של ירושלים. האוריינטציה העירונית של שכונות אלה כלפי מערב יצרה פיתוח של בנייה צפופה בחלקן המערבי, הסמוך לירושלים, תוך תשומת לב משנית כלפי פיתוח האדמות ממזרח. עתה אדמות אלה הינן עתודות הקרקע היחידות העומדות לרשות שכונות אלה לצורך פיתוח מקורות תעסוקה ושירותים וכן לצורך מגורים. כמו כן התנאים הכלכליים הקשים, שנוצרו לאחרונה, מגדילים את חשיבות הקרקע הזו גם כאדמה חקלאית. בנוסף עושה המדינה שימוש בקרקעות אבו דיס ואל עזרייה ליישוב הבדואים בני שבט הג'יהאלין – כפר אחד כבר הוקם בשנת 1999 אליו הועברו כ- 200 מבני השבט וכעת מתוכנן כפר נוסף, לא רחוק, על אדמות אבו דיס בשטח של כ- 350 דונם.

2.4 סוואחרה אל שרקייה

סוואחרה המזרחית הינו ישוב כפרי פלסטיני המונה כ- 5,000 תושבים. הכפר נמצא על שלוחה צרה באורך של כ- 2 ק"מ המשתפלת לכיוון מזרח. הכפר תחום מצפון ע"י וואדי אל-מצי ומדרום ע"י וואדי אל-לבנת. השיפוע התלול מצדי השלוחה גורם לכך שציר התנועה והפעילות העיקרי, וכמעט היחיד, הוא בכיוון מזרח ומערב. סוואחרה המזרחית הינה חלק אינטגרלי מהכפר ערב א-סוואחרה בדרום

מזרח ירושלים הכולל מספר שכונות משני עברי תחום השיפוט של ירושלים. בשנת 1967 סופח חלקו המערבי של סוואחרה (סוואחרה אל גרביה) לירושלים והפך לאחת משכונות מזרח העיר. עד לבניית הגדר לא הייתה משמעות לגבול המוניציפאלי של ירושלים מאחר ולא היה לו כל ביטוי פיסי. הקשרים בין חלקי הכפר נשמרו לאורך השנים ומסיבות שונות עברו תושבים רבים מסוואחרה המערבית לסוואחרה המזרחית. התפתחות שני חלקי הכפר הייתה רצופה משני צידי גבול השיפוט העירוני תוך שימוש משותף בתשתיות, ובשירותים שונים שסופקו בעיר. חופש התנועה נפגע עם הקמת המחסומים בין ירושלים לגדה המערבית בשנת 2000 אך עדיין לא נותק מרקם החיים האורבאני. עם הקמת "עוטף ירושלים" הסמוך לגבול השיפוט של ירושלים נותק באחת הרצף האורבאני בין שני חלקי ערב א סוואחרה. ההפרדה ממרכז החיים העירוני של ירושלים יצרה אבטלה חמורה. תושבים רבים שבו לעבד את האדמות שנותרו להם ממזרח לסוואחרה ולהתפרנס מגידולים עונתיים וגידול עדרי צאן בשטחי המרעה. מערכת החינוך בסוואחרה אל שרקייה אינה עונה על צרכי האוכלוסייה וישנו קושי רב של מורים להגיע מירושלים אל בתי הספר הנמצאים בסוואחרה אל שרקייה. מערכת שרותי הבריאות מצומצמת ביותר וכוללת מרפאה כללית אחת החסרה ציוד אלמנטארי, הגישה לבתי החולים בירושלים הפכה לקשה ולעיתים אף אינה אפשרית כלל.

מבחינה טופוגרפית מוגבל הכפר מכיוון צפון ומכיוון דרום על ידי וואדיות תלולים שאינם מאפשרים כל התפתחות. הכיוון היחיד האפשרי להתפתחות הוא לכיוון מזרח שכן הקרקעות באזור זה הן בבעלות תושבי הכפר והטופוגרפיה המתונה יחסית מאפשרת בניה. בניית הגדר היוצרת את מובלעת מרחב אדומים כולאת בתוכה אדמות רבות של סוואחרה אל שרקייה, בתוך המרחב ה"ישראלי" של הגדר. ניתוק אדמות אלה ימנע אפשרות להתפתחות עתידית נאותה. בעקבות הניתוק מירושלים שהשפיע רבות על אפשרויות הפרנסה של תושבי סוואחרה אל שרקייה פנו רבים יותר לניצול האדמות הזמינות לחקלאות. עשרות רבות של משפחות מתפרנסות מגידולים עונתיים (שעורה, חיטה, דורה וחומס), ומרעיית עדרי צאן בשטחי המרעה הנרחבים הנמצאים ממזרח לסוואחרה, כמעט כל פיסת אדמה הראויה לחקלאות מעובדת.

3.4 שבטי בדואים

תושבים בדואים רבים נמצאים במרחב ה"ישראלי" של הגדר המתוכננת שתיצור את מובלעת מרחב אדומים. אוכלוסייה זו מתגוררת בשטח במבנים ארעיים, מעבדת את הקרקע בצורה עונתית, ורועה את עדריה בשטחי המרעה הרבים המצויים באזור. צורת ההתיישבות של הבדואים מאופיינת במבנים או קבוצות מבנים של משפחה אחת או כמה משפחות. גודלה הממוצע של משפחה בדואית הוא כ- 15 נפשות. בני שבט הגיהאלין עברו בשנות ה- 50 מאזור תל ערד שבנגב אל הגדה המערבית. בשנים אלו נדדו הבדואים בני שבט ג'האלין באזור ואדי קלט וכביש ירושלים, תוך שמירה על אורח החיים הבדווי המסורתי והתפרנסו בעיקר מגידול עדרי צאן. רעיית העדרים באדמות הכפרים והשימוש בבארות המים נעשתה על פי הסכמי חכירה עם בעליהן, בין השאר מהכפרים אבו דיס, אל עזרייה וסוואחרה. שבט הכעאבנה שמוצאם מאזור א- טור נדדו באזור בין גב ההר לבין בקעת הירדן וכעת מספר משפחות בנות השבט מתגוררות סמוך לצומת הכבישים מספר 1 ומספר 437. לאחר שנת 1967 השתלט

צה"ל על חלקים נרחבים משטחי המרעה של הבדואים. בשנים לאחר מכן צומצמו עוד אזורי המרעה שלהם לאחר הפקעות שטחים לצורך הקמת מתקנים צבאיים והתנחלויות באזור. המשך הפגיעה בבדואים היו ניסיונות הגירוש משטח שתוכנן להרחבתה של מעלה אדומים. בסוף שנות ה-90 הושג הסדר בו פונו כ- 200 תושבים בדואים אל אתר חלופי ובו הוחכרו להם מגרשים ב"אדמות מדינה" באזור העיירה אבו דיס. כמו כן הוקצו להם כ- 3,000 דונם לאדמות מרעה.

טבלה מספר 1

התישבות הבדואים במובלעת מעלה אדומים. (ראה נספחים 1 ו 2 3)

שבט	משפחה	מיקום	מספר משפחות	כבשים
כעאבנה		מצפון לכביש מספר 1	30	6,500
גיהאלין	סלמאת	מצפון לקדר החדשה	60	15,000
גיהאלין	חמאדין	מדרום למעלה אדומים	25	
גיהאלין	אבו דהוק	ממערב למישור אדומים	50	7,000
גיהאלין	סראיעה	מזרחית לקדר החדשה	60	5,000
סה"כ			225 (כ- 3,000 נפשות)*	33,500

*משפחה ממוצעת מונה כ- 15 נפשות

מקורות התעסוקה של האוכלוסייה, מלבד רעיית צאן וחקלאות, הם המועצה המקומית של סוואחרה המזרחית ועבודות מזדמנות במעלה אדומים. רוב הצעירים עובדים במעלה אדומים ומועסקים בעבודות בניה, גינון, אחזקה וניקיון. עיקר פרנסתם, בעקבות המגבלות שהוטלו לאחר שנת 2000, הינה מחקלאות- גידולים עונתיים ועדרי צאן. כל פיסת קרקע שהשיפוע בה מאפשר זאת, כולל חלקות זעירות של פחות מדונם, מעובדות. החקלאות היא חקלאות בעל, ללא השקיה. התושבים מקבלים אספקה של מים מהמועצה המקומית של סוואחרה אל שרקייה בצינורות פלסטיים הנמתחים לאורך קילומטרים רבים. המים משמשים לצריכה אישית ומספיקים אך בקושי להשקיית העדרים. עיקר השקיית העדרים נעשית על ידי בורות המים הרבים הפזורים בשטח (נספח 2). בית ספר יסודי נמצא בוואדי אבו הינדי ומשרת כ- 130 תלמידים. ביה"ס נבנה על ידי התושבים ומלמדים בו מורים מסוואחרה, מגיבל מוכבר ומבית לחם. שכר המורים משולם ע"י המועצה המקומית של סוואחרה אל שרקייה. בתי ספר אחרים בהם לומדים תלמידים בדואים נמצאים בסוואחרה אל שרקייה. רוב שרותי הרפואה ניתנים במרפאה בסוואחרה אל שרקייה ובבי"ח הקטן ביריחו. למקרים חמורים יותר פונים לבית החולים בבית לחם.

השפעות צפויות של הגדר המזרחית על הבדואים תושבי האזור

אין ספק כי אוכלוסייה זו היא הפגיעה ביותר בין כל האוכלוסיות במרחב אדומים. בניית הגדר המזרחית תכלא למעשה חלק גדול מן הבדואים בני שבט הגיהאלין בתוך מובלעת מרחב אדומים, הקשר עם סוואחרה ועם כל האוכלוסייה הפלסטינית ינותק. בני שבט אל כעאבנה המנהלים קשרי משפחה עם בני אותו שבט הנמצאים באזור הכפר רמון (מזרחית לרמאללה), ינותקו על ידי הגדר

שתחסום את דרך הגישה המובילה צפונה. הקמת הגדר תנתק את האוכלוסייה הבדואית מחלק מן האדמות, מבורות מים, משטחי מרעה וממקורות תעסוקה. הגדר תמנע מהם כל קשר עם מוקדי השירותים, כל גישה למוסדות חינוך (מעבר לביה"ס היסודי המאולתר הקיים בשטח) או למרפאות תתאפשר רק דרך מחסום, וקשריהם החברתיים יפגעו עד מאד. הקשר הכלכלי היחידי שלא יפגע הוא עם מקומות תעסוקה ומסחר במעלה אדומים, ישנו ספק רב אם תתאפשר קבלת שירותים אחרים של חינוך ובריאות במעלה אדומים.

תכניות שמציע המינהל האזרחי בד בבד עם צווי פינוי וצווי הריסה, אינן מציעות מענה אמיתי לצרכים של התושבים הבדואים ומסכנות את עתידה של האוכלוסייה.

אתר התכנית המוצעת על ידי המנהל האזרחי, נמצא בסמוך ל"אתר החלופי" שהוקצה לבני שבט הגיהאלין בשנת 1999 ממערב לאתר פינוי הפסולת "עזרייה" (ראה נספח מספר 2). פרטי התכנית שימסרו להלן מבוססים על מסמך שהגיע לידינו בחודש ינואר 2006. המסמך, שנערך על ידי לשכת התכנון של המנהל האזרחי מראה על כוונות בלבד ואינו מפרט באופן מדויק את כל הפרטים הדרושים בכדי להבין תכנית זו. המסמך הוא תשריט התכנית על גבי תצלום אוויר, ללא ציון קנה מידה או כותרת כלשהי. שטח התכנית הוא כ- 350 דונם, ייעודי הקרקע המפורטים מציעים שטח למבני ציבור, שטח ציבורי פתוח וכן שטח לבית קברות ודרכים וכן כ- 180 מגרשים למגורים בגודל ממוצע של 700 מ"ר. ספק רב עם תכנית זו נעשתה בשיתוף האוכלוסייה הבדואית וברור שאינה תואמת את צרכיה ובין היתר, תמנע ממנה להמשיך את אורחות חייה. התכנית איננה מוסרת דבר על שטחי המרעה ועל מיקומם של העדרים הרבים, מקור פרנסתם העיקרי של הבדואים. הקרבה לאתר פינוי הפסולת מדאיגה ביותר מאחר והמרחק בין אתר פינוי הפסולת לבין המגרשים למגורים נע בין 200 ל- 300 מטר לכל היותר. טווחים קצרים אלו אינם עומדים באמות מידה תכנוניות המתייחסות להשפעה החמורה שיש לאתרי פסולת על סביבתם.

4.4 מחנה הפליטים שועפט, שכונת ענאתא והכפר ענאתא

תוואי הגדר של "עוטף ירושלים" הותיר את מחנה הפליטים שועפט ואת שכונת ענאתא מחוץ למרחב ה"ישראלי" של הגדר. במחנה הפליטים שועפט מתגוררים כ 10,000 תושבים בצפיפות גבוהה במיוחד וברמת החיים הנמוכה ביותר בשכונות מזרח ירושלים הנמצאות בתוך שטח השיפוט. בשכונת ענאתא מתגוררים כ- 9,000 תושבים. בימים אלה הולכת ונבנית חומת בטון המפרידה את ענאתא ושועפט מירושלים, מבלי שישנו מענה על הפגיעה הצפויה בתושבים אלה. ההפרדה תשפיע על הגישה למרכזי חינוך ולשירותי בריאות הניתנים בירושלים ואין בעבורם תחליף. נותני שירותים, כמו חברות טלפון, חשמל, אספקת גז וכדומה ימנעו או יוגבלו מלהגיע לאזור זה על אף שמרבית תושביו בעלי תעודות תושב ירושלים וחלקם משלמי מיסים עירוניים לעיריית ירושלים. הגישה של תושבי שכונות אלו לירושלים נעשתה קשה ומוגבלת ותחרף עם השלמתה של גדר ההפרדה המערבית. גדר ההפרדה המזרחית שבמקרה הזה נמצאת גם מדרום תכלא את כל האוכלוסייה הפלסטינית במובלעת זו בין שתי הגדרות יחד עם בסיס צבא גדול, הנמצא מזרחית לכפר ענאתא. תוואי גדר ההפרדה מוקם קרוב ככל האפשר לבתי מחנה הפליטים שועפט, במרחקים של מטרים ספורים. גם הגדר המזרחית מתוכננת

להיבנות במרחק לא גדול מהכפר ענאתא לעיתים המרחק בין בתי הכפר לגדר אינו עולה על 300 מטרים. אוכלוסייה זו המונה כ 20,000 תושבים נשארת ללא עתודות קרקע להתפתחות הנחסמות על ידי הגדר המזרחית מדרום לכפר ענאתא, וממזרח על ידי מחנה צבאי. הקשר עם ערי הגדה מדרום לירושלים יוגבל אף הוא, הכביש המוביל ליריחו ולבית לחם יחסם על ידי הגדר המזרחית והכיוון היחידי בו יוכלו לנוע הפלסטינים המתגוררים במובלעת זו יהיה לרמאללה דרך חיזמה לאורך הגדרות. הפגיעה באוכלוסייה זו תיגרם בעיקר עם הניתוק מירושלים והיווצרות מציאות יומיומית קשה לנוכח מערכת הגדרות הסוגרת עליהם, במרחב שיצטמצם למעברים צרים המוקפים מכשולים מכל עבר.

5.4 אוכלוסיית הגדה המערבית

הדרך הראשית המתברת את דרום הגדה לצפונה עברה בתוך מזרח ירושלים. לאחר איסור הכניסה של פלסטינים אל תוך שטח השיפוט של ירושלים הוסטה תנועת המכוניות לנתיב חלופי העובר מזרחית לתחום השיפוט של ירושלים. נתיב זה יוצא מהעיירה בית סחור הסמוכה לבית לחם, עובר בכניסה להתנחלויות קדר ומעלה אדומים וממשיך דרך כביש מספר 1 וכביש מספר 437 עד למחסום קלנדיה שבצפון ירושלים. אנשי משמר הגבול הנמצאים במחסום ה"קונטיינר", הנמצא ממזרח לסוואחרה א- שרקייה על ציר התנועה בין בית לחם לרמאללה, מפנים את כל תנועת כלי הרכב הפלסטיניים אל רחובותיהן הצרים והמשובשים של העיירות סוואחרה א- שרקייה, אבו דיס ואל עזרייה. דרך זו הינה החלופה היחידה העומדת לרשות האוכלוסייה הפלסטינית בגדה המערבית להגיע בין דרום הגדה לצפונה. אם הקמתה של גדר ההפרדה המתוכננת סביב מעלה אדומים תיחסם כליל גם דרך זו כך שייווצר נתק בין שני חלקי הגדה.

6.4 תושבי ההתנחלויות במרחב אדומים

הסביבה העירונית של ההתנחלויות באזור זה תמשיך להתנהל ללא הפרעה, כאשר ירושלים תהווה מרכז המשרת באופן מכסימלי את תושבי ההתנחלויות בירושלים רבתי. מרקם החיים של ההתנחלויות במרחב אדומים נשמר ללא הפרעות מרחביות. לאחרונה נפתח כביש ישיר, נוסף, הכולל מנהרה ומקצר את הגישה הנוחה ממילא של תושבים אלה אל ירושלים. לעומת זאת מרקם החיים הפלסטיני, ממשיך ונפגע ביחס הפוך, כלומר, רווחתם ההולכת ומשתפרת של תושבי ההתנחלויות במרחב אדומים משפיעה לרעה באופן ישיר על התושבים הפלסטינים באזור זה.

תוואי הגדר היוצר את מובלעת מרחב אדומים נועד להגן על ההתנחלויות השונות המפוזרות במרחב אדומים ולקשור אותן למרחב אחד המתחבר באופן ישיר לירושלים. המרחקים בין ההתנחלויות הם גדולים מאד, למשל, בין עלמון לבין מעלה אדומים ישנו מרחק אווירי של למעלה מ 4 ק"מ (בנסיעה המרחק הוא מעל 10 ק"מ). מרחב זה הגם שאין בו התנחלויות הדורשות הגנה, נכלל בתוך המובלעת.

התייחסות מתכנני הגדר אל המרחב "הישראלי" של הגדר אינה עקבית ואינה פועלת מתוך הגיון תכנוני מרחבי, ובוודאי שאינה שוקלת את הפגיעה בתושבים הפלסטינים. לו ביקשו מתכנני הגדר להגן על התושבים של ההתנחלויות השונות באזור זה, ולמזער את הפגיעה במרקם החיים הפלסטיני, היו

יכולים לשקול דרכים אחרות להגנה על התושבים הללו. למשל, הכללת ההתנחלות עלמון יחד עם ההתנחלות מעלה אדומים בגדר רציפה אחת מוסיפה מרחב עצום אל תוך המרחב "הישראלי" של הגדר, ובמיוחד מנתקת את דרך הגישה החשובה בין דרום הגדה לצפונה. ראוי לציין שההתנחלות עלמון אמנם נמצאת במרחב "הישראלי" של תוואי הגדר המתוכנן, אך כביש הגישה אליה נמצא מחוץ למובלעת. ההיגיון התכנוני שהכליל את עלמון (724 תושבים) בתוך הגדר אינו זהה לזה שהותיר את ההתנחלות גבע בנימין (2,019 תושבים), הסמוכה אליה (2 ק"מ בקו אווירי), מחוץ לגדר. ככל הנראה, תכנון זה נעשה מתוך ההבנה שהכללת ההתנחלות גבע בנימין במרחב "הישראלי" תפגע אנושות בצירי התנועה של הפלסטינים.

שטח העצום של מובלעת מרחב אדומים נוצר מהרצון לכלול בתוך מרחב אחד מספר התנחלויות, הגם שאינן קרובות אחת אל השנייה ולחברן לירושלים. מהלך זה מייצר פגיעה בכל הרבדים של האוכלוסייה באזור בין אם בניתוק בורות מים המהווים תנאי הכרחי לקיום באזור מדברי זה ובין אם בחסימת הדרכים השימושיות ביותר.

ראוי לציין, שכמו במקרים אחרים, גם כאן תוואי הגדר משתדל לעקוב אחר גבולותיהם של אדמות מדינה (ראה נספח 1). עיקרון תכנוני יחיד זה מעלה תהיות רבות לגבי הרציונאל האמיתי העומד מאחורי מיקומו של תוואי הגדר לנוכח הרציונאל הביטחוני המוצהר. אדמות מדינה אינן בהכרח אדמות השייכות לאוכלוסייה אחת, הן אמורות לשמש את כלל האוכלוסייה המקומית ובמיוחד את זו שזקוקת לה כאשר מרחב המחייה שלה הולך ומצטמצם.

ה. הפערים בהקצאת משאבי תכנון בין אוכלוסיות

לצורך המחשת הפערים בין האוכלוסייה הפלסטינית ליהודית נשווה בין תכניות המתאר שנערכו בעבור הישובים הפלסטינים באזור: אבו דיס, ענאתא, אל עזרייה וסוואחרה ובין התכניות שנערכו עבור ההתנחלות, בעלת האופי האורבאני הצפוף ביותר באזור, העיר מעלה אדומים.

טבלה מספר 2

השוואת השטחים לתושב בישובים הפלסטינים באזור לעומת מעלה אדומים*.

שם הישוב	מספר תושבים (2005)	סה"כ שטח התכנית בדונם	מספר תושבים לדונם ברוטו**	שטח ממוצע לתושב (מ"ר)
אבו דיס (תכנית 1603/92)	11,753	1,302	9	113
ענאתא (תכנית 1503/92)	9,337	1,156	8	128
אל עזרייה (תכנית 1634/92)	16,849	2,133	7.9	126
סוואחרה*** (תכנית 1632/90)	5,056	1,089	4.6	207
מעלה אדומים	30,346	47,443 כולל תכנית E1	0.6	1581

				(תכניות 420,420/4)
--	--	--	--	--------------------

*חלק מהנתונים מתבססים על "במורד הסיפוח" דף מידע, יוני 1999 בצלם.
 ** הנתונים מתבססים על כל שטח התכנית ובהם ייעודי קרקע הכוללים, מלבד השטחים למגורים, גם את השטחים הציבוריים, בניהם דרכים, שטחים פתוחים ועוד...
 *** מתוך תשובת המדינה לעתירה 9919/05 סעיף 42.

פערים משמעותיים ביותר באים לידי ביטוי, בעתודות הקרקע העומדות לרשות ההתנחלויות ובתכניות הפיתוח והבנייה שלהן לעומת אלה העומדות לרשות הישובים הפלסטינים. לדוגמא: שטח ממוצע במ"ר עבור תושב מעלה אדומים הינו כ- 1,581 מ"ר שטח שהוא פי 14 מהשטח עבור תושב אבו דיס (113 מ"ר); הפקעת קרקעות: בכדי לאפשר את הקמת ההתנחלויות והרחבתן צמצמה מדינת ישראל באופן דרסטי את הקרקע שהוקצתה לצורך התרחבותם הטבעית של הישובים הפלסטינים באזור; בעוד שלהתנחלויות נערכות תכניות הרחבה המאפשרות הגדלת קיבולת האוכלוסייה של הישובים במאות אחוזים (לעיתים אף אלפי אחוזים), התכניות שנעשות עבור הישובים הפלסטינים הינן תכניות "תיחום" החלות רק על תחום השטח הבנוי ובולמות את התפתחות הישוב. או במקרה דנן, נערכות תכניות פינוי.

תכניות להגבלת הבניה הפלסטינית ("תכניות תיחום")

החל משנת 1989 הופקדו תכניות לכפרים הפלסטיניים, שתוכנו בידי לשכת התכנון במנהל האזרחי. כל תכנית כזו נושאת את השם "תכנית מתאר מקומית מיוחדת חלקית". המנהל האזרחי כינה תכניות אלו "תיחום כפרים" כלומר – מטרתן הגלויה של תכניות אלה הינה להגביל ("לתחם") את גבולות הכפרים, ואת השטח שעליו ניתן לבנות בהם, ולא דווקא לתכנן תכנון מקיף, כוללני במטרה לענות על צרכי התושבים. התכניות הללו אינן תוכניות מתאר, אלא תכניות תיחום שנעשו על גבי צילומי אויר בהם סומן קו כחול סביב האזור הבנוי של הכפר/ישוב. התכניות אינן מתירות בניה מעבר לקו תיחום זה - דבר המגביל משמעותית את מרחב התפתחות הכפרים. ככלל, תוחמות התכניות הבניה העתידית המותרת לשטח הבנוי הקיים, ואינן כוללות קרקעות פרטיות מעבר לשטח זה. קרקעות ציבוריות, כלומר כאלה שהיו או שהוכרזו "אדמות מדינה", ויש בהם כדי להוות שטחים לטובת האוכלוסייה הפלסטינית, נותרות מחוץ לתחום התכניות. בעיית גידול האוכלוסייה אמורה להיפתר בדרך אחת באמצעות infill, כלומר התרת בניה צפופה יותר, ובאחוזים גבוהים יותר (בניה לגובה) בתוך השטח התחום תוך התעלמות מהמרקם הבנוי בכפרים הפלסטיניים, מהמבנה החברתי – תרבותי, קהילתי של האוכלוסייה בהם.

מאחר וחלוקת הקרקעות הכפרית ההיסטורית לא הוגבלה לשטח הבנוי בלבד אליו מתייחסות התכניות, חלק מהתושבים נותרו ללא קרקע בבעלותם בתוך תחום התכנית.

ו. סיכום

הגדר כמושג פיסי מוצג כאובייקט מצומצם במימדיו אך הוא מעוצב במימד הגיאוגרפי תודעתי כמרחב חסום, גדל מימדים. המקרה הנדון מציג כיצד נוצרת מובלעת ענקית, שאינה באה אך ורק כמענה ביטחוני המבקש להגן על מספר התנחלויות יהודיות. תוואי הגדר כפי שהוא מוצע, מנכס מרחב עצום במימדיו לתחום הישראלי, בד בבד עם צמצום חמור של המרחב הפלשתיני ללא הצעת פתרונות אפשריים לקיום סביר של האוכלוסייה הפלסטינית.

העיירות, השכונות והכפרים הפלסטינים שבאזור מרחב אדומים מצויים זה מספר שנים בסד תפקודי ותכנוני, עקב הסגרים המחסומים והקמת גדר ההפרדה מערבית להם, בינם לבין ירושלים. תוואי גדר ההפרדה המזרחי, המתוכנן, יעמיק עוד יותר את המציאות הקשה, בלאו הכי, של תושבים אלו.

תוואי גדר ההפרדה, המכליל בתחום מובלעת מרחב אדומים 64,000 דונם וכולל אוכלוסייה פלסטינית תוכנן והוקם ללא כל היגיון תכנוני-מרחבי, המצדיק את הקמתו. אילו היו השיקולים בבחירת תוואי גדר ההפרדה שיקולים שמהותם גם תכנונית, מתכנני הגדר היו ודאי מתייחסים למרחב, לסביבה ולאוכלוסייה ביתר רגישות. במצב הקיים גדר ההפרדה מנתקת דרכים ודרכי גישה, חוצה, מבתרת שטחים חקלאיים רצופים ומעובדים, מפרידה ישובים מאדמותיהם החקלאיות, מקשה על גישה לשירותים אזרחיים שבמרחב, פוגעת בפוטנציאל הכלכלי, ובמבנה חברתי התרבותי הקיים. התוואי המתוכנן של הגדר מותיר סימן שאלה על עתידם של אלפי תושבי המקום, הבדואים, שיכלאו בתוך המובלעת במקום מגוריהם זה עשרות בשנים תוך פגיעה אנושה במרקם חייהם הייחודי.

בטווח הארוך ניתן להעריך, כי ללא שינוי בתוואי הגדר נהיה עדים להשפעה מרחיקת לכת על תשתיות ושירותים לכפרים, זאת משום שבחינת השלכות הגדר בהיבטים תכנוניים כגון: חינוך, רפואה, תעסוקה, מבנה חברתי, מצביעה על מורכבות שאינה ניתנת לפתרון מעשי, במענה לצורכי התושבים.

נספחים גראפיים

- נספח מספר 1 -** מטרופולין ירושלים – בית לחם , יריחו ופאתי רמאללה. עוטף ירושלים ומובלעת מרחב אדומים .
- נספח מספר 2 -** חלקו הדרומי של תוואי הגדר במרחב אדומים. בורות המים והאוכלוסייה הבדואית.
- נספח מספר 3-** חלקו הצפוני של תוואי הגדר במרחב אדומים. והאוכלוסייה הבדואית.

מקורות

1. "בלבה חומה" – רופאים לזכויות אדם, 2005
2. "ירושלים גדר סביב לה", קובי מיכאל ואמנון רמון, מכון ירושלים לחקר ישראל 2004
3. " בצל הסיפוח", דף מידע – בצלם, 1999
4. " משטר הכבישים האסורים בגדה המערבית" – בצלם, 2004
5. "הורסים שלום", דף מידע - בצלם, 1997
6. אתר מרחב התפר
7. OCHA- office for coordination of humanitarian affairs.
8. The Wall Of Annexion And Expantion: Its Impact
On The Jerusalem Area, IPCC, 2005.
9. עדויות תושבים שבט ג'האלין
10. עדויות תושבי סאוחרה
11. תצלומי אוויר
12. מפה טופוגרפית 1: 50,000 צפון מדבר יהודה וים המלח, 2003